

บทที่ ๔

กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม) :

กบฏชาวนาในภาคเหนือ*

ชูสิทธิ์ ชูชาติ

บทนำ

ชาวนาในภาคเหนือของประเทศไทยในสังคมศักดินา^{๑)} ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับ
ชาวนาแถบอื่น ๆ ของโลกในสมัยเดียวกัน กล่าวคือ

พลังในการผลิต ใช้แรงงานคนและสัตว์ อาจจะใช้พลังธรรมชาติบ้าง แต่ก็ยังเป็น
แบบเบื้องต้น ไม่ซับซ้อนเท่าที่ควร เครื่องมือที่ใช้ในการผลิต ใช้เครื่องมือง่าย ๆ ซึ่งจับ
ทำได้ในหมู่บ้านหรือแลกเปลี่ยนจากหมู่บ้านใกล้เคียง

ความสัมพันธ์ในการผลิต ในสังคมศักดินา ชาวนาหรือไพร่มีวัตถุประสงค์ใน
การผลิต ๒ ประการคือ

๑. การผลิตเพื่อยังชีพ หรือผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง มิใช่ผลิตเพื่อขายดังเช่นใน
ปัจจุบัน ในอดีตชาวนาในหมู่บ้านภาคเหนือจะเป็นผู้ผลิตสิ่งของเกือบทุกอย่าง เช่น ผลิต
อาหาร เครื่องจักสาน เสื้อผ้า ฯลฯ เพื่อใช้เอง การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีน้อย
เพราะหมู่บ้านเพียงพอในการเลี้ยงตัวเอง

* พิมพ์จาก วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๒๒-มีนาคม ๒๕๒๓
โดยได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

๑) สังคมศักดินาในอาณาจักรล้านนาหรือในภาคเหนือ ผู้เขียนเริ่มตั้งแต่พระยามังราย (พ.ศ. ๑๙๐๕-๑๙๕๔)
สร้างนครเชียงใหม่เป็นราชธานีใน พ.ศ. ๑๙๓๕ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ภาคเหนือหมายถึงจังหวัด
เชียงใหม่ เชียงราย ทะเข่า ลำปาง ลำพูน น่าน แพร่ และแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน จังหวัดดังกล่าวแล้ว
เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในอดีต

๒. การผลิตเพื่อชนชั้นผู้ปกครอง ชาวนาจะต้องเลี้ยงดูรัฐ หรือชนชั้นปกครอง ในลักษณะของภาษี ซึ่งแบ่งได้ ๓ ประการคือ การถูกเกณฑ์แรงงาน การส่งส่วย และการจ่ายเงินตราให้แก่รัฐ ชาวนาในภาคเหนือของประเทศไทย ในสังคมศักดินาก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงภาระอันหนักนี้ได้เช่นกัน กล่าวคือ การเกณฑ์แรงงาน ชาวนา “ผลัดเปลี่ยนกันมาทำงานหลวง ๑๐ วัน กลับไปสร้างเมือง ฝาย ไร่ นา สวน เรือกที่กิน ๑๐ วัน”^{๑)} สำหรับการเก็บผลผลิตส่วนเกิน หรือส่วยในกรณีการทำนา ถ้าชาวนาใช้เมล็ดข้าวปลูกหนึ่งสัด จะต้องส่งข้าวขึ้นฉางหนึ่งสัด ครั้นถึงสมัยของพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๑๓) ให้ส่งข้าวเพิ่มขึ้นฉางหลวงสองสัด^{๒)} พืชผลอย่างอื่นซึ่งชาวนาเพาะปลูกหรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ก็ต้องจ่ายภาษีให้แก่รัฐแทบทั้งสิ้น เช่น เจาะน้ำมันจากคัน ยาง เค็ง รัง บีละ ๒ รูเบีย (แถบ)^{๓)} ต่อ ๑ คน

ตัดหวาย ไม้ไผ่ เกียนุ่น บีละ ๒ รูเบีย (แถบ) ต่อ ๑ คน ปลูกคัน นุ่น มะพร้าว มะม่วง มะปราง ส้มโอ ยาสูบ คันเมียง วลว ล้วนแต่ต้องเสียภาษีเป็นเงินให้แก่รัฐทั้งสิ้น^{๔)}

นอกจากชาวนาจะมีความสัมพันธ์กับชนชั้นผู้ปกครองทางด้านการผลิตแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองและวัฒนธรรมอีกด้วย สิ่งดังกล่าวแล้วถือว่าเป็นโครงสร้างของสังคมเบื้องต้นที่เป็น ปทัสถาน (Norms) คอยควบคุมพฤติกรรมและจิตสำนึกของชาวนา ให้แสดงออกในลักษณะที่ผู้ปกครองต้องการ สำหรับภาคเหนือปทัสถานเหล่านี้ สืบไปได้จากกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณคดี ล้วนสอดคล้องกับสิ่งที่ผู้ปกครองต้องการทั้งสิ้น เพื่อยืนยันหลักฐานดังกล่าวแล้วจะพิจารณาได้จาก คัมภีร์ไบเบิลชื่อ เสทาไมจนะ ได้กล่าวไว้ว่า “ใช่เชื่อพระยาหือเป็นพระยา ใช่เชื่อนางพญาหือเป็นนางพระยา...จึงอันเป็น

๑) “มัจรายศาสตร์” ประเสริฐ ฉนกร เขียนเรื่องเป็นภาษาไทยปัจจุบัน ถาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประถมวิศร ๒๕๒๐ หน้า ๕

๒) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก. ๑๕.๕/๕๖ เรื่องภาษีอากรและการพนันในหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๐๘-๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑.

๓) ๑ แถบ ประมาณ ๕๐ สติงก

๔) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๕๖/๑๕๓ เรื่องมหักตราบัฏกรรมณฑลพายัพ ร.ศ. ๑๐๓.

เหตุที่บ้านเมืองฉิบหายแล้ว^{๑)} ในคำโคลงวิรุทธอนโลก ได้เน้นให้ประชาชนมองเห็นฐานะของผู้ปกครองว่าเป็นผู้มีบุญ แม้การให้เป็นขุนนางก็ถือว่าผู้มีบุญมากแล้ว^{๒)}

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชาวนากับผู้ปกครองโดยเนื้อหาสาระสำคัญแล้วจะเป็นลักษณะเช่นนี้ ถึงแม้ว่าชาวนาจะถูกควบคุมอย่างเหนียวแน่นทางด้านวัฒนธรรมและกฎหมายซึ่งมีบทลงโทษที่รุนแรง แต่บางครั้งการแบกภาระอันหนักอึ้งเกินไป ชาวนาก็ไม่สามารถที่จะทนแบกภาระต่อไปได้ ในที่สุดก็ลุกฮือขึ้นต่อต้านอำนาจชนชั้นผู้ปกครอง บางครั้งก็ประสบชัยชนะ บางครั้งก็ถูกปราบปรามได้อย่างราบคาบ นี่คือนิสัยปรกติวิสัยในประวัติศาสตร์ชาวนา รวมทั้งกบฏพญาผาบ ซึ่งเกิดขึ้นในอำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๓๒ ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. ๒๔๑๓-๒๔๓๔) เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ซึ่งตรงกับแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีลักษณะเดียวกัน

สาเหตุและการกบฏ

การพิจารณาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ไม่ควรพิจารณาว่า เหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้น โศก ๆ โดยบังเอิญหรือเป็นอุบัติเหตุ แต่จำเป็นต้องพิจารณาว่า เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้น เพราะมีสาเหตุเบื้องหลังมาก่อนและคงสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ๆ กบฏพญาผาบก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือถ้าจะพิจารณาสาเหตุปัจจุบันก็พอสรุปได้ว่า เกิดจากเจ้าภวีส ทารุดชาวนาผู้ไม่มีเงินเสียภาษี แต่ถ้าพิจารณาเหตุเบื้องหลังก็จะพบว่า มีอะไรบางอย่างที่ซับซ้อนมากกว่านี้ แต่จะพิจารณาสาเหตุปัจจุบัน และวิธีการดำเนินการกบฏก่อน

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ น้อยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภาษี ต้นหมากมะพร้าว พลุ ในแขวงเมืองนครเชียงใหม่ ราษฎรซึ่งปลูกพืชดังกล่าวต้องจ่ายเงินให้แก่ น้อยวงศ์ เจ้าภาษีทุกคน^{๓)} ราษฎรบางคนก็ไม่มีเงินเสียให้เจ้าภาษี จะจ่ายให้เป็นของขวัญ

๑) อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับโบราณในเอกสารเก่า*, วิทยานิพนธ์ อ.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๐ หน้า ๑๐๑-๑๐๒ (อ้างอิงมาจาก "เทศาภิบาล" ภูมิวัตถ์วาทย์เรื่อง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ หน้า ๕๑)

๒) *เพ็ญอักษร*, หน้า ๑๐๓

๓) กองตรวจมหาดไทยแห่งชาติ กรมศิลปากร ร. ๕ น. ๕๕/๑ เรื่อง *พระยาปราบจลาจลคำให้การเจ้าแก้ว* จลาจลพยุหะ.....ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๕ เจ้าพระยาพลเทพฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมบัติอย่างอื่นแทนเงิน พวกเจ้าภาษีก็ไม่ยินยอม^{๑)} ในวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ พวกเจ้าภาษีตัวแทนของ น้อยวงศ์ ประกอบด้วย น้อยจุน น้อยจันตะ น้อยไปทา หนานมหาวัน ได้เก็บภาษี หมาก พลุ มะพร้าว ที่บ้าน แคว้น จ้อม^{๒)} แต่ อ้ายคัน อ้ายกองแก้ว อ้ายคำ ย่าหล้าไม่มีเงินเสียภาษี พวกเจ้าภาษีจึงจับกุมบุคคลทั้ง ๔ ใส่ชื่อที่มีชื่อ และทำไว้ที่บ้านนายแคว้นจ้อม^{๓)} ต้องทนทุกข์ตากแดดตากฝนประมาณ ๔-๕ วัน^{๔)} การกระทำอันทารุณ ของพวกเจ้าภาษีครั้งนี้ทำให้ชาวนาในหมู่บ้านไทรแค้นมาก และได้นำเรื่องขึ้นไปปรึกษาพญาผาบ^{๕)} ชาวนาผู้ซึ่งชาวบ้านเคารพนับถือในหมู่บ้านสันป่าสัก^{๖)} อายุประมาณ ๕๐ ปี^{๗)} ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน พญาผาบกับอาสาที่จะเป็นหัวหน้าในการกำจัดเจ้าภาษีครั้งนี้ ในวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ พญาผาบได้ประชุมชาวนาประมาณ ๓๐๐ คนเศษ เพื่อต่อต้านเจ้าภาษี และได้สั่งให้ หนานบุญญา ชูพเมือง คุมกำลังคน ๕๐ คน ไปดอนเครื่องจองจำของ อ้ายคำ อ้ายกองแก้ว อ้ายคัน และย่าหล้า หลังจากนั้นก็ได้รวบรวมชาวนาไว้ต่อต้านเจ้าภาษี เพราะเจ้าภาษีไทรแค้นในการกระทำของชาวนากลุ่มพญาผาบมาก และได้ข่มขู่จะนำกำลังทหารเข้าปราบปรามผู้ที่ต่อต้าน และชาวนาคนอื่น ๆ ผู้ซึ่งไม่มีเงินเสียภาษี^{๘)} ด้วยความกลัว ชาวนาจึงได้มารวมตัวกันมากขึ้น ประมาณกำลังทั้งหมดราว ๆ ๒,๐๐๐ คน และได้มีบุคคลระดับหัวหน้าแคว้น (ตำบล) เข้าร่วมด้วย ได้แก่พระยา^{๙)} รัตนคูหา พระยาชมภู พระยาจินใจ^{๑๐)}

- ๑) F.O. 69/133 จดหมาย Mr. Gould กงสุลอังกฤษประจำจังหวัดเชียงใหม่ ลงวันที่ ๑๐ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๘๕
- ๒) มีจจุบันคือตำบล หนองจ้อม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่
- ๓) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ *หนังสือราชการเมือง* เชียงใหม่ ๒๓/๑๐๖ ลงวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๑๐๘ พระมหาเทพกษัตรสมุหเจ้ากรมตำรวจ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๔) จดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑ *เรื่องเดิม*
- ๕) ไม่ได้มีตำแหน่งเป็นทางการเหมือนลับพระยา แต่ใช้เรียกนำหน้าชื่อผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ
- ๖) มีจจุบันอยู่ในตำบลหนองจ้อม อ. สันทราย จ. เชียงใหม่
- ๗) F.O. 69/133 *เรื่องเดิม*
- ๘) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑ *เรื่องเดิม*
- ๙) พระยาทั้งสามมีตำแหน่งเป็นแต่เพียงหัวหน้า แคว้นหรือกำนัน ประจำตำบลในปัจจุบัน
- ๑๐) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ *เรื่องเดิม*

ในวันที่ ๑๕ กันยายน ขุนนางไทยในเมืองเชียงใหม่ ได้ส่งขุนนางพื้นเมืองเพื่อ
เจรจากับพญาผาบ แต่พญาผาบหายินยอมไม่ และในวันที่ ๑๙ กันยายน ปีเดียวกัน ฝ่าย
เมืองเชียงใหม่ก็ได้ส่งระคมพลเตรียมพร้อม ได้กำลังคนประมาณ ๒,๐๐๐ คน ส่วนใหญ่
เป็นชาวนาจากลำพูนและลำปาง ได้วางกำลังเหล่านี้ไว้นอกกำแพงเมืองทางตะวันออกของ
เมืองเชียงใหม่^{๑)}

กองทัพชาวนาของพญาผาบ ก็เตรียมพร้อมเช่นเดียวกัน และกะประมาณว่า
วันที่ ๑๘, ๑๙ หรือ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ เวลาบ่าย จะยกเข้าตีนครเชียงใหม่
“ให้ฆ่าพวกไทยพวกจีน แลเผาบ้านเรือนริมฝั่งน้ำแม่ปิง^{๒)} เสียให้สิ้น ให้ฟังเสียงฆ้อง
เป็นล่ำอึง”^{๓)} ต่อจากนั้นก็ให้พระวัดแพะ พระวัดหนองไคร้ เข้ามาสืบข่าวในเมืองเชียงใหม่
ครั้นได้ข่าวว่าเมืองเชียงใหม่เตรียมพร้อม พระยารัตนคูหา จึงตั้งฆ้องกลองขึ้นเพื่อเรียกชาวนา
มาประชุมที่บ้านพญาผาบ แต่ชาวนามิได้เข้าประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน จึงไม่สามารถยก
กำลังเข้าตีเมืองเชียงใหม่ได้ ดังนั้น ในวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ เจ้าพระยาพลเทพ
ข้าหลวงใหญ่เมืองเชียงใหม่จึงได้ส่งเจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ ยกพลออกไปจับกุมพญาผาบ
แต่พญาผาบและครอบครัวหลบหนีไปได้ คงจับได้แต่พญารัตนคูหา พระยาเงินใจ และ
ชาวนาที่ก่อการกับพญาผาบ โดยปราศจากการต่อสู้ขัดขวาง^{๔)} ชาวนาระดับหัวหน้าถูกส่ง
โทษประหารชีวิต และชั้นผู้น้อยได้รับโทษลดหลั่นกันลงมา ทรมานไว้ในคุกของพวกกบฏ
ถูกหลวงวิบจนหมดสิ้น มีหน้าข้าญาติพี่น้องของพวกกบฏก็ถูกกวาดต้อนเข้าไปในเมือง
เชียงใหม่ เพื่อเป็น “ข้า” เจ้านายและขุนนางในเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งเลิกทาสจึงได้
รับการปลดปล่อยทั่ว^{๕)} เกี่ยวกับการหลบหนีของพญาผาบนั้นท่านได้เล่าให้ฟังว่า “พญาผาบ
หนีไปอยู่เชียงตุง ประกอบอาชีพทางการค้าขาย อู๋ (ตาหรีดปู้) ทราบเรื่องนี้ จากพี่น้องอู๋อัย
กับพี่น้องอู๋ปู้ ทั้งสองคนเป็นลูกพญาผาบ ได้หลบหนีไปอยู่เชียงตุงด้วยกัน แต่หลังจาก

๑) F.O. 69/133 *เรื่องเดิม*

๒) เป็นบ้านเรือนของขุนนางไทยในเมืองเชียงใหม่เป็นส่วนมาก สำหรับเจ้านายเชียงใหม่จะตั้งบ้านเรือนภายใน
กำแพงเมือง

๓) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ *เรื่องเดิม*

๔) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๖๘/๑ *เรื่องเดิม*

๕) สัมภาษณ์ อู๋ หลวง หงษ์แก้ว อายุ ๘๘ ปี ณ บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๖ ตำบลสี่แควทรายหลวง อ. สี่แคว
จ. เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๖

เหตุการณ์สงบแล้วหลายสิบปี ลูกพญาผาบทั้งสองจึงไ้กลับมายังบ้านและเล่าเรื่องราว
ดังกล่าวแล้วให้อู๋ฟัง”๑)

สำหรับชาวนาที่มีไ้หลบหนีไปกับพญาผาบและถูกจับไ้ไ้ถูกส่งกวั้พิจารณาโทษ
กลุ่มหัวหน้าชาวนา เช่น พระยารัตนกุหา พระยาเงินใจ และพรรคพวกทั้งหมดรวม ๑๑ คน
“มีความผิดเป็นอุกฤษโทษ ให้รับราชบาท ลงพระราชอาญาสามยก เก้าสิบที่ เอาตัวขึ้น
ช่าอย่างประจาดระเวนสามวันแล้วประหารชีวิตเสีย”๒) สำหรับพวกกบฏอื่น ๆ อีก ๑๕ คน
ถูกลงโทษโดยการเขียน ๖๐ ที่ แล้วจำคุกไว้จนหายบ่าง จนกว่าจะเข้ค้หลบบ่าง”๓) สำหรับ
ญาติพี่น้องของพญาผาบในหมู่บ้านสันป่าสัก หลังจากพญาผาบหนีไปแล้วก็ถูกกวาดต้อนมา
ไว้เนวังเมืองเชียงใหม่๔)

ฝ่ายพญาผาบหลังจากหลบหนีออกจากเมืองเชียงใหม่ก็ไ้มุ่งหน้าสู่เมืองเชียงตุง
เจ้าเมืองเชียงตุงไ้ให้การอุปถัมภ์ก้าชู้เป็นอย่างดี เช่น ให้เงิน มีา มีน เสมังอาหาร
ตลอดจนอนุญาตให้ชาวเมืองเชียงตุงเข้าเป็นพรรคพวกพญาผาบไ้๕) เกี่ยวกับการช่วยหนี
พญาผาบของเมืองเชียงตุง เมื่อเมืองเชียงใหม่สวณตามก้าให้ครุไ้ไ้ระว่า มีไ้ช่วยหนี
ประหารไ้ พญาผาบเข้าเมืองเชียงตุงจิว และไ้ออกไปแล้ว๖) ในขณะนั้นก้าชาวลี้ต่าง ๆ
นานา เช่น ชาวลี้ว่า พญาผาบจะเข้าก้าเมืองเชียงใหม่ ก้าชาวลี้ว่า พญาผาบยกก้าตั้ง
พลจากเมืองเชียงตุง ๑๒,๐๐๐ คน เพื่อก้าจิวเร่ก้าและไ้ลคปลัดเมืองเชียงใหม่ไ้เป็น
อิสระจากกรุงเทพฯ๗) แต่ก้าสิ่งทุกอย่งก้าไ้ไ้เป็นความจริง เพราะพญาผาบมีไ้ก้าลี้
มหาดค้เพียงนั้น อย่งไรก้าตามชาวลี้ก้าไ้ไ้จะไม่มีมิตความจริง ทั้งเพราะหลังจก

๑) สัมภาษณ์ อู๋ หลวง หงษ์ผา

๒) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ เรื่องเดิม

๓) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๖ ม. ๕๘/๕๘ เรื่องเดิม

๔) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑๐๓ หนังสือตราการบี ๑๐๘, ๑๐๕ พระองค์เจ้า
โลกนันทกิตติ์ เรื่องราวการเชียงใหม่ และการในพระองค์ก้า ๑๘/๑๑๗ ลงวันที่ ๒๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๘
พระองค์เจ้าโสภณนพกิตติ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑๐๕ หนังสือกรมการไทยราชการย้ายเมืองนคร
เชียงใหม่ นาน แหว่ อ่าปง ตำนานจดหมายเหตุ ๕ ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๕ สุกอักษร พระเจ้า
อินทวิชยานนท์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๖) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑๐๕ เรื่องเดิม

๗) F.O. 69/133 เรื่องเดิม

ที่พญาผาบได้พักอยู่ที่เมืองเชียงตุงจนกระทั่งสามารถรวบรวมกำลังพลได้ประมาณ ๓๐๐ คน หรือหน่วยเสบียงอาหารเรียบร้อยแล้ว ก็ยกพลออกจากเมืองเชียงตุง ผ่านมายังเมืองพร้าว ได้ปะทะกับกองกำลังผสมของเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ประมาณ ๑,๐๐๐ คน ผลของการปะทะที่บริเวณเทือกเขากวนก แขวงเมืองพร้าว ทำให้พญาผาบต้องพ่ายแพ้แตกหนีกลับไปยังเมืองเชียงตุงอีก^{๑)} ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองเชียงตุง ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองโก ซึ่งอยู่ในความปกครองของเชียงตุง^{๒)}

บทวิเคราะห์

๑. ชาวนาและการชนา กระแสความคิดของชาวเมืองที่มีต่อชาวนาเริ่มต้นด้วยปัญญาอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประการ คือประการแรกชาวนาเมืองพิจารณาว่าชาวนาเป็นคนใจ ประการที่สองคิดว่าชาวนาเป็นคนฉลาด แต่เป็นคนซื่อเช่น กรณีของ Gorky ได้ได้ข้อสังเกตว่า ชาวนามีใจคนใจ แต่เป็นคนรักสงบรู้เท่าทันเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดีสังเกตใจคน บทเพลง สุภาษิตต่าง ๆ ซึ่งชาวนาแสดงออกมา^{๓)} เกี่ยวกับคุณลักษณะของชาวนา นักสังคมศาสตร์ ผู้สนใจเรื่องชาวนาได้สรุปไว้ว่า ชาวนาเป็นพวกอนุรักษนิยม ยึดมั่นในระบบเครือญาติ เคารพผู้อาวุโส ขาดการติดต่อกับบุคคลภายนอก สังคมชาวนาเป็นสังคมที่กีดกันมีการแบ่งเนในพวกเดียวกัน ค่านิยมเหมือน ๆ กัน เกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น^{๔)} เนื่องจากลักษณะดังกล่าวแล้วจึงทำให้สังคมชาวนามีลักษณะคล้ายกัน ไม่เกิดการขัดแย้ง พัฒนาอย่างช้า ๆ และขาดความสำคัญทางการเมืองในทางใต้แย่ง ดังนั้นการรวมตัวกับเจ้าเมืองอำนาจรัฐในกลุ่มชาวนาจึงเกิดขึ้นได้ยาก ยกเว้นในกรณีที่มีบุคคลภายนอกเข้าไป และหรือรวบรวมในหมู่ชนออกไปปะทะกับวัฒนธรรมภายนอก แล้วนำสิ่งนั้นเข้ามาในหมู่ชนเพื่อปลุกชาวนาให้เกิดสามัคคีขึ้นในการต่อสู้ ยกตัวอย่างกรณี พญาผาบหรือพระยาป๋องพะองสงคราม ผู้นำชาวนาแห่งบ้านสันป่าสัก ก่อนจะเป็นหัวหน้าก่อการกบฏ เคยเป็นทหารมา

๑) กองเจลาเมยแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ น. ๕๘/๑๐๕ เรื่องเดิม

๒) กองเจลาเมยแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ค. ๔๐/๑ หนังสือหลวงสิทธิยานครกรรมเรือนพระยาไกร โทษาวังหลวงใหญ่เรื่องสำรวจออกว่าราชการหลวงปราบสงคราม ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๐๘

๓) Theodor Shanin, *Peasants and Peasant Societies*, C. Nickolls, 1971, p. 376

๔) *ชนชั้นกรรมาชีพ*, หน้า ๒๕๑

กองทัพไปปราบพวกเงี้ยว และเคยคุมกำลังทหารไปปกครองดินแดนกะเหรี่ยงในรัฐฉาน ซึ่งอยู่ในการปกครองของไทยเป็นเวลาถึง ๗ เดือน^{๑)} นอกจากนี้พญาผาบยังมีความใกล้ชิดกับ สังคมเมืองเป็นที่รู้จักของเจ้านายเมืองเหนือชั้นสูง ลักษณะเด่นของพญาผาบอีกอย่างหนึ่งซึ่ง นอกเหนือจากชวานาธรรมาคือ เก่งกล้าสามารถในด้านการรบมีชื่อเสียงด้านความกล้าหาญ และเป็นคนอยู่ยงคงกระพันด้วย^{๒)} คุณลักษณะพิเศษดังกล่าวแล้ว จะทำให้พญาผาบมองเห็น ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมได้ดีกว่าบุคคลอื่น ๆ สามารถปลุกสามัญสำนึกและชักนำชวานา ในหมู่บ้านให้คล้อยตามได้ง่าย เพราะมีคุณสมบัติของผู้นำชวานาตั้งได้อธิบายแล้ว

๒. ความขัดแย้งอันนำไปสู่กบฏพญาผาบ กบฏพญาผาบมิได้เกิดขึ้นจาก สาเหตุเพราะเจ้าภาษีจับชวานาใส่โซ่ติดคุกแล้ว การมองเช่นนี้เป็นการพิจารณาว่า เหตุ การณ์ที่เกิดขึ้นเป็น “อุบัติเหตุในทางประวัติศาสตร์” มากเกินไป ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้น ยังมีสาเหตุเดิมและสัมพันธ์กับสิ่งอื่น กบฏพญาผาบก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงนำพิจารณา ปัญหาต่อไปในประกอบด้วย

๒.๑ ผลประโยชน์ของเจ้านายฝ่ายเหนือ เดิมทีเกี่ยวข้องกับพระเจ้านั่ง ยาเรอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร จะทรงปฏิรูปการปกครองอาณาจักรพม่า พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๓๒ ผลประโยชน์ของกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนืออย่างเต็มที่ แต่หลังจากกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจัดระบบ ภาษีใหม่แล้ว ผลประโยชน์จากภาษีต้องแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. เงินเดือนข้าหลวงฝ่ายไทย และใช้ในราชการ
๒. สำหรับพระเจ้าเชียงใหม่ และบุตรหลาน
๓. เหลือจากส่วนแบ่งดังกล่าวแล้วเท่าไร ส่งรัฐบาลกลางกรุงเทพฯ^{๓)}

การขาดผลประโยชน์ ซึ่งเคยได้ตั้งแต่ก่อน จึงเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้เจ้านาย ฝ่ายเหนือไม่พอใจวิธีการแบ่งผลประโยชน์ของกรุงเทพฯ ชาวคราวความไม่พอใจอันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงรับทราบ พระองค์ได้ทรงบันทึกไว้ในพระ-

๑) F.O. 69/133 เรื่องเดิม

๒) F.O. 69/133 เรื่องเดิม

๓) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเรื่องจัดราชการ เมืองเชียงใหม่ อำเภอ ลำปาง ร.ศ. ๑๐๓

ราชทัณฑ์กล่าวว่า “อีกประการหนึ่งได้ฟังบ่อย ๆ ในข้อกล่าวอ้างที่ว่า ภาษาอากรไม่เป็นของเจ้า เชียงใหม่ ได้แก่กรุงเทพฯ หมด เช่นนี้กล่าวด้วยเหตุใด”^{๑)} ข้อสงสัยว่าเจ้านายเมืองเชียงใหม่ สนับสนุนกฎหมายอากรยังมีต่อไปอีก สำหรับพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายไทย ประจำเชียงใหม่ขณะนั้นได้กราบบังคมทูล รัชกาลที่ ๕ ว่า เจ้านายในเมืองเชียงใหม่ คือเขมือน จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระยาปราบสงคราม (พญาผาบ) ยกเว้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ และ มีความสงสัยเจ้าอุปราช (เจ้าอินทวโรรส) มากกว่าบุคคลอื่น ๆ เพราะเป็นเจ้านายของ พญาผาบ^{๒)} อย่างไรก็ตามเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วเป็นแต่เพียงข้อสงสัย หรือข้อกล่าวหา ซึ่งยังพิสูจน์ไม่ได้ว่าใครเป็นฝ่ายผิด ฝ่ายชอง และเจ้านายฝ่ายเหนือทุกคนก็มิได้ถูกลงโทษ ทางนิติบัญญัติเกี่ยวกับกฎหมาย

๒.๒ การกดขี่ครุฑของเจ้าภาษี บุคคลที่จะเป็นเจ้าภาษีได้จะต้องมีเงินใน การลงทุนประมูลภาษี และมีเสรีภาพส่วนบุคคลอันเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพหรือ อิสระ เมื่อพิจารณาในกรณีเช่นนี้ ระบบเจ้าภาษีส่วนใหญ่จึงตกอยู่กับแก่นจีน แต่ประเทศไทย มีบิดตายเสียที่เกี่ยวข้องสำหรับคนไทยที่จะก้าวเข้าสู่ระบบนี้ แต่ก็น้อย เนื่องจากอุปสรรคที่กล่าว แล้ว ในการประมูลภาษี เจ้าภาษีต้องมีเงินทุนสำรอง จึงจะสังเกตได้จากกรณีของเจ้าขุน เจ้าภาษีสุครเมืองลำพูน ร.ศ. ๑๑๑-๑๑๓ จีนขุนต้องจ่ายเงินล่วงหน้าค่าภาษีให้แก่เจ้าเมือง ลำพูน ๑,๕๐๐ แดบ (รูเบีย) และเสียเป็นรายปี ปีละ ๖,๐๐๐ แดบ (รูเบีย)^{๓)} บางครั้ง เจ้าภาษีต้องจ่าย “ค่าน้ำใจ” ให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องอีก อาจจะเป็นเงินตราหรือของมีค่า อย่างอื่น เช่นกรณีเจ้านายพระองค์หนึ่งของกรุงเทพฯ ซึ่งขณะนั้นรับราชการที่เมืองเข็ดแต่มัก ถูกจีนไขแสง จินยกชู กล่าวหาว่า รับทองคำหนักห้าสิบบาท เป็นค่าน้ำใจ แต่เจ้านาย พระองค์นั้นปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าว^{๔)}

เนื่องจากเจ้าภาษีต้องลงทุนอย่างมาก และเป็นบุคคลต่างชาติ จึงขาดความคิด ในระบบเศรษฐกิจ ต่างกับชาวนาซึ่งมีความคิดเช่นนี้อย่างเห็นได้ชัดเมื่อกระแสแห่งวัฒนธรรม

๑) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑๐๓ เรื่องเดิม
 ๒) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ม. ๕ ม. ๕๘/๑๐๓ เรื่องเดิม
 ๓) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ก. ๔๔.๔/๒ เรื่องภาษีอากรทั่วเมืองในหลวงอาณาจักร
 หนังสือร้องทุกข์จีนขุน
 ๔) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑๐๓ เรื่องเดิม

ธรรมชาติสองฝ่าย ซึ่งแตกต่างกันปะทะกัน ก็ย่อมเข้ากันไม่ได้ จึงเกิดความขัดแย้ง และ
อาจจะนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างรุนแรงได้ เช่นในกรณีกับญพญาผาบ พญาผาบหัวหน้ากบฏ
เป็นบุคคลที่เกิดคือระบบเจ้าภาษีอากรอย่างรุนแรง สืบเกิดจากศุภอักษรพระเจ้าอินทวิชยานนท์
กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “อ้ายหนานเตชะ จะขอคน
๓๐๐ คน ให้อยู่ในบังคับ อ้ายหนานเตชะขอไม่ให้เก็บภาษีอย่างใด... ถ้ามีการศึกสงคราม
อ้ายหนานเตชะจะรับผู้เดียว”^{๑)} แต่การขอร้องของ หนานเตชะหรือพญาผาบได้ถูกปฏิเสธ

ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ กบฏพญาผาบ มีวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งคล้าย ๆ
กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในปี ๒๔๔๕ ในเรื่องการฆ่าคนไทยและข้าราชการไทยในเมืองเหนือ^{๒)}
สำหรับกบฏพญาผาบนี้ นอกจากฆ่าคนไทยแล้ว ยังต้องฆ่าคนจีนอีกด้วย^{๓)} ทั้งนี้เพราะ
ข้าราชการไทยขึ้นมาปกครองหัวเมืองตานนา และแบ่งผลประโยชน์จากหัวเมืองลงมาให้
กรุงเทพฯ สำหรับคนจีนเข้ามาครอบงำผลประโยชน์ในด้านการค้าขายเป็นเจ้าภาษีเบียดกร
หรืองานประเภท “นายทุนนายหน้า” ความคิดในการกำจัดบุคคลดังกล่าวแล้ว คงมิใช่เป็น
ความเกลียดชังของหนานเตชะ หรือพญาผาบเพียงฝ่ายเดียว แต่ได้รับอิทธิพลจากสังคม
เมืองบ้างพอสมควร

๒.๓ การสนับสนุนของเมืองเชียงตุง เมืองเชียงตุงเปรียบเสมือน “บ้านพี่
เมืองน้อง” กับนครเชียงใหม่ แต่เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมาปฏิรูปการปกครองหัวเมืองใหม่
ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ก็ทรงมีวัตถุประสงค์จะยึดเมืองเชียงตุงไว้ในอำนาจ เพราะเมืองเชียงตุง
มีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ และระยะทางก็ใกล้เชียงใหม่ ถ้าได้เมืองเชียงตุงก็อาจ
ที่จะได้เมืองอื่น ๆ ที่ง่ายเข้า^{๔)} เหตุผลดังกล่าวแล้วย่อมทำให้เชียงตุงไม่พอใจเห็นความที่
อำนาจบริวารพญาผาบก็เคยถูกส่งไปรับราชการป้องกันหัวเมืองชายแดนของตานนา และยึด
ครองดินแดนบางส่วนในรัฐฉานปัจจุบัน ซึ่งเป็นเมืองของพวกกะเหรี่ยง (Karen-
Country)^{๕)} พญาผาบย่อมมีความใกล้ชิดกับเมืองเชียงตุงบ้าง จะด้วยเหตุผลที่นัดหมายกันมา

๑) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๑๐๕ เรื่องเดิม

๒) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๖๓/๓ “นวนิยายฉบับอื่นเรื่องแพร่” กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๑

๓) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ เรื่องเดิม

๔) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ ม. ๕๘/๕๘ เรื่องเดิม

๕) F.O. 69/133 เรื่องเดิม

ก่อนหรือเป็นเพราะเชียงใหม่ต้องการให้เชียงใหม่เกิดความวุ่นวาย หรือภัยพิบัติสองประการ เมื่อพญาผาบหนีหรือมาพึ่งเย็น เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี และปฏิเสธเชียงใหม่ว่าไม่ได้ให้ความช่วยเหลือแก่ประการใด^{๑)}

กล่าวโดยสรุป ผลประโยชน์ของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ การชุกชุมของระบบเจ้าภาษีนายอากร การสนับสนุนของเมืองเชียงตุงน่าจะเป็นสาเหตุทำให้เกิดกบฏพญาผาบ กบฏของพวกชาวนาได้ สำหรับการจับชาวนาใส่ขื่อตากแดดเป็นแค่เพียงจุดชนวนระเบิด กบฏชาวนาเท่านั้นเอง

๓. ความพร้อมของชาวนาในการกบฏและการปราชัย การต่อสู้ของชาวนา เพื่อหลีกเลี่ยงการเสียภาษี หรือขอลดภาษีให้หน่อยลงในปีที่เพาะปลูก ไม่ได้ผลเพราะระบบธรรมชาตินี้เองอันช่วย เป็นสิ่งปรกทิวสัยในประวัติศาสตร์ชนวนา แต่ถ้าผู้ปกครองไม่มีนโยบาย บางครั้งชาวนาก็ต้องเลือกเอาอย่างหนึ่งอย่างใดระหว่างการอดตาย หรือการจับอาวุธขึ้นต่อสู้ เพื่อความอยู่รอด ในกรณีกบฏพญาผาบ ชาวนาหลายตำบลในแขวงนครเชียงใหม่ ได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าภาษี และเกลียดเจ้าภาษีเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อได้รับคำสั่งให้จับ พญาผาบ ความพร้อมของชาวนาจึงเกิดขึ้น แต่เป็นความพร้อมกันโดยพลการ เป็นจุดรวม และจุดมุ่งหมายที่แน่นอน ทั้งนี้เพราะชาวนาที่เข้าร่วมชนวนการบงกชนั้น มีความพร้อมภายในตนเองมีจิตใจต่อสู้อย่างเหนียวแน่น แต่บางคนเกิดความพร้อมเพราะได้รับการยุ้งส่งเสริม หรือไม่ก็ถูกบังคับ แต่เมื่อการบังคับนั้นตนเองได้รับผลประโยชน์ ก็เข้าร่วมชนวนการ ทั้งๆที่ไม่มีจิตใจรักการต่อสู้อย่างแท้จริง การลุกฮือก็เกิดขึ้นจากอารมณ์เพียงชั่ววูบยอมไม่มีความคงทนถาวร เมื่อเป็นเช่นนี้ความพ่ายแพ้ก็เกิดขึ้นได้ง่าย เพียงแต่เมืองเชียงใหม่ยกกำลังเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวนาจึงตระหนกตกใจรวมตัวกันไม่ได้ ตีมีงอยู่ ที่เคยให้ไว้ต่อกัน พญาผาบและสมาชิกบางคนจึงแตกหนีเอาตัวรอดที่หนีไม่พ้นหรือไม่พยายามหนีก็ถูกจับกุมอย่างง่ายดาย นี่คือจุดจบของกบฏพญาผาบหรือกบฏของชาวนา ในลักษณะ สันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๒.

๑) กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ร. ๕ บ. ๕๘/๑๐๕ เรื่องเดิม

